

РАЗВОЈ ТРЖИШНЕ ПРОИЗВОДЊЕ РАТАРСКИХ ПРОИЗВОДА КАО ЧИНИЛАЦ СМАЊЕЊА РУРАЛНОГ СИРОМАШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ¹

С. Стевановић², М. Ђоровић²

Резиме: У раду је истраживан развој тржишне производње важнијих ратарских производа по окрузима 2009. године у циљу смањења руралног сиромаштва у Републици Србији. Сличности округа према анализираним обележјима представљене су методом комплетног повезивања хијархијске кластер анализе, чији су резултати приказани дендограмом.

Производња пшенице и кукуруза у Републици Србији, а посебно у Војводини, се карактерише са високим степеном тржишности. Поред повољних климатских услова, плодно земљиште и традиционалне навике у производњи у највећој мери су утицали на високу заступљеност ових ратарских култура у структури пољопривредне производње. Близина и концентрација прерађивачких капацитета су пресудни за високу заступљеност шећерне репе и сунцокрета у структури ратарске производње у Војводини. Због специфичних захтева у погледу прераде, ове производње су у целости тржишне. Услед велике потрошње у домаћинствима, производња пасуља и кромпира има нижу тржишност у односу на остале анализираних ратарске културе. Заступљеност традиционалног начина гајења пасуља, као међуусева у производњи кукуруза, додатно утиче на ниску тржишност. Могућност гајења на већим надморским висинама, у односу на друге ратарске културе, утицала је на концентрацију производње и специјализацију произвођача кромпира у окрузима југозападног подручја централне Србије.

Ако се има у виду да је подручје Републике Србије према ОЕЦД методологији претежно рурално, поред Београдског који је претежно урбани, и 6 округа који су прелазни, повећање степена тржишности ратарске и укупне

¹ Рад представља део истраживања на пројекту „Рурално тржиште рада и рурална економија Србије-диверзификација дохотка и смањење сиромаштва“, бр. ОН179028, који у периоду 2011-2014. године финансира МНТР Владе Републике Србије

² Др Симо Стевановић, ванред. проф., др Милутин Т. Ђоровић, ред. проф., Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет.
e-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs, djormi@agrif.bg.ac.rs

пољопривредне производње, сигурно ће утицати на смањење руралног сиромаштва.

Кључне речи: тржишна производња, ратарски производи, окрузи, Република Србија, рурално сиромаштво.

1. Увод

Оправданост истраживања развоја тржишне производње у пољопривреди Републике Србије произлази из крупних промена насталих на светској економској сцени, укупног привредног развоја, испољених рецесивних тенденција и противречја развоја крајем прошлог и почетком овог века, као и неопходности сагледавања одређених специфичности у развоју пољопривреде под утицајем привредно-системских и економских промена. Због свега тога, постоји потреба за добијањем актуелних научних сазнања о развоју тржишне производње у пољопривреди у измењеном унутрашњем и спољашњем тржишном окружењу. Утолико пре, што је извоз пољопривредних производа једна од ретких позитивних ставки у спољнотрговинском билансу Републике Србије.

У пољопривреди су остварене значајне квалитативне промене које се првенствено огледају у порасту степена тржишности производње, високом степену деаграризације, повећању нивоа продуктивности, смањењу учешћа примарне производње и повећању учешћа прерађивачких индустрија у структури БДП и др. Процес индустријализације утиче на развој тржишта аграрних производа, обезбеђује савремене инпуте за пољопривреду, алоцира вишкове радне снаге из пољопривреде и тако ствара услове за бржи привредни развој. Укупан привредни развој, а посебно индустријски, утиче на развој пољопривреде. Развој тржишне производње је јасан показатељ привредног и материјалног развоја земље. Тржишна производња у пољопривреди у директној је вези са интензитетом и брзином укупног привредног и индустријског развоја.

Ратарска производња је значајан сегмент укупног развоја пољопривреде. Она представља основу за развој сточарске производње и прерађивачких индустрија. Развој ратарске производње предуслов је за диверсификацију агроиндустријског сектора. Велике су разлике у природним и економским условима за развој ратарске производње. Оне утичу на обим производње и степен тржишности по окрузима у Републици Србији.

Циљ рада је да се утврди развој тржишне производње ратарских производа по окрузима као чинилац смањења сиромаштва у руралним подручјима Републике Србије. То је утолико важније (Богданов, Стојановић, 2006:61) ако се има у виду да је подручје Републике Србије према ОЕЦД

методологији претежно рурално (18 од 25 округа), поред Београдског који је претежно урбани, и 6 округа који су прелазни.

Повећање обима и степена тржишности ратарске, односно укупне пољопривредне производње, утицаће на смањење руралног сиромаштва и на развој пољопривреде, односно укупне пивреде у Републици Србији.

Резултати истраживања, кроз сагледавање већег броја обележја, могу послужити као модел за одређивање оптималне производне рејонизације и примену јединствене аграрне политике према окрузима, односно општинама које припадају истом кластеру.

2. Метод рада и извори података

Компаративном анализом утврђено је да постоји значајна издиференцираност округа према степену тржишности важнијих ратарских производа. Поред обима и степена тржишности, у раду су сагледане и разлике у обиму и структури производње, приноса, површина и нивоа развијености по окрузима у Републици Србији.

Анализа степена тржишности/обима производње обављена је за три важније¹ групе ратарских производа: а) пшеница и кукуруз; б) шећерна репа и сунцокрет; ц) пасуљ и кромпир.

За рангирање округа применом кластер анализе извршено је на основу 39 обележја распоређених у три групе: **а) земљишних капацитета (11, од x_1 - x_{11})** (x_1 -учешће обрадивих у пољопривредним површина, x_2 -учешће површина под ораницама и баштама у обрадивим површинама, x_3 -учешће површина под житима у ораничним површинама, x_4 -учешће површина под пшеницом у површинама под житима, x_5 -учешће површина под кукурузом у површинама под житима, x_6 -учешће површина под индустријским биљем у ораничним површинама, x_7 -учешће површина под шећерном репом у површинама под индустријским биљем, x_8 -учешће површина под сунцокретом у површинама под индустријским биљем, x_9 -учешће површина под повртним биљем у ораничним површинама, x_{10} -учешће површина под пасуљем у површинама под повртним биљем, x_{11} -учешће површина под кромпиром у површинама под повртним биљем), **б) производње (24, од x_{12} - x_{35})** (x_{12} -површине под пшеницом у ха, x_{13} -приноси пшенице у т/ха, x_{14} -производња пшенице у тонама, x_{15} -степен тржишности производње пшенице, x_{16} -површине под кукурузом у ха, x_{17} -приноси кукуруза у т/ха, x_{18} -производња кукуруза у тонама, x_{19} -степен тржишности производње кукуруза, x_{20} -површине под шећерном репом у ха, x_{21} -приноси шећерне репе у т/ха, x_{22} -производња шећерне репе у тонама, x_{23} -

¹ У годишњаку Општине у Републици Србији, РЗС, на нивоу општина/округа прате се подаци код жита за пшеницу и кукуруз, код индустријског биља за шећерну репу и сунцокрет и код повртног биља за пасуљ и кромпир.

степен тржишности производње шећерне репе, x_{24} -површине под сунцокретом у ха, x_{25} -приноси сунцокрета у т/ха, x_{26} -производња сунцокрета у тонама, x_{27} -степен тржишности производње сунцокрета, x_{28} -површине под пасуљем као чистим усевам у ха, x_{29} -приноси пасуља у т/ха, x_{30} -производња пасуља у тонама, x_{31} -степен тржишности производње пасуља, x_{32} -површине под кромпиром у ха, x_{33} -приноси кромпира у т/ха, x_{34} -производња кромпира у тонама, x_{35} -степен тржишности производње кромпира) и **ц) развијености (4, од x_{36} - x_{39})** (x_{36} -НД/становнику, x_{37} -учешће пољопривреде у НД привреде, x_{38} -процент повећања/смањења броја становника 2009. у односу на 2002. годину, x_{39} -процент пољопривредног становништва).

На основу података по општинама, тестирањем (т-тест) је утврђено да, постоји значајна разлика између средње вредности и медијане израчунатих за податке на нивоу округа, јер анализирана обележја по општинама не представљају нормалну дистрибуцију података на нивоу округа. Рангирање округа према анализираним обележјима извршено је на основу медијалне вредности података по општинама. За свако од наведених обележја извршено је рангирање округа од 1-25, при чему је ранг 1 најбољи, а ранг 25 најлошији.

Сличност округа према анализираним обележјима ратарских култура представљена је методом комплетног повезивања хијархијске кластер анализе, а резултати су приказани дендограмом и картограмом.

За анализу посматраних обележја (x_1 - x_{35}) коришћени су подаци публикације Републичког завода за статистику, Општине у Републици Србији 2009. године. Од 2006. године не објављују се подаци по окрузима, за обележја развијености (x_{36} - x_{39}), те је за та обележја коришћена публикација Општине у Републици Србији 2005. године.

3. Тржишност производње пшенице и кукуруза

Жита представљају водеће пољопривредне производе у великом броју земаља света. За највећи део становништва, она су још увек главна храна. Преко 50% енергетске вредности просечног дневног светског obroка у исхрани становништва обезбеђује се из ове групе производа. Осим великог учешћа у исхрани становништва, житарице представљају основу за развој интензивне сточарске производње, а и значајна су индустријска сировина (Ђоровић и сар., 2006:93).

До скоро су пшеница и кукуруз представљали синониме за претежно натуралне ратарске културе. На сељачким газдинствима првенствено су задовољавали потребу хлебног жита, док се вишак спорадично појављивао само у родним годинама. Са привредним развојем и растом продуктивности рада постају тржишни производи и селе се на веће површине и подручја са повољнијим природним условима. Са променама у привредном развоју, значајно се мењају структура засејаних површина, обим производње и приноси по хектару пшенице и кукуруза и тако од некада дефицитарних, постају суфицитарни производи.

Подаци из 2009. године, указују на велику распрострањеност пшенице и кукуруза на територији Србије. У структури засејаних површина пшеница је учествовала са 17,2%, а кукуруз са 36,6%.

Табела 1. Степен тржишности, производња, површине и приноси пшенице по окрузима у Србији 2009. године

Table 1 The degree of marketability, production, areas and yields of wheat by districts in the Serbia in 2009

	Тржишност производње		Производња		Површина		Принос	
	тржишни вишак 000 т	степен тржишности %	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Р. Србија	990,9	47,93	2067,6	100,0	567,7	100,0	3,64	100,0
Ц. Србија	138,3	15,79	876,1	42,4	266,0	46,9	3,29	90,4
АП Војводина	852,6	71,56	1191,4	57,6	301,7	53,1	3,95	108,4
Београд-Град	-104,7	-98,15	106,7	5,2	28,9	5,1	3,69	101,4
Севернобачки	85,6	71,29	120,1	5,8	31,1	5,5	3,86	105,8
Средњобанатски	151,8	76,79	197,7	9,6	53,1	9,4	3,72	102,1
Севернобанатски	69,7	70,06	99,5	4,8	31,1	5,5	3,20	87,8
Јужнобанатски	147,0	73,24	200,7	9,7	51,5	9,1	3,90	106,9
Западнобачки	126,3	74,70	169,1	8,2	39,0	6,9	4,34	119,2
Јужнобачки	157,0	67,15	233,8	11,3	54,2	9,5	4,32	118,5
Сремски	115,3	67,54	170,7	8,3	41,6	7,3	4,10	112,6
Мачвански	32,4	36,70	88,3	4,3	25,4	4,5	3,48	95,6
Колубарски	3,0	9,12	32,9	1,6	11,2	2,0	2,93	80,5
Подунавски	21,6	43,35	49,9	2,4	13,7	2,4	3,65	100,3
Браничевски	45,0	51,21	87,9	4,3	27,3	4,8	3,22	88,4
Шумадијски	34,9	50,35	69,4	3,4	19,1	3,4	3,64	99,9
Поморавски	19,3	37,60	51,5	2,5	13,5	2,4	3,82	104,9
Борски	27,5	49,61	55,5	2,7	17,2	3,0	3,22	88,5
Зајечарски	19,5	41,39	47,1	2,3	15,5	2,7	3,05	83,6
Златиборски	-23,8	-299,86	7,9	0,4	2,8	0,5	2,86	78,6
Моравички	-2,1	-10,28	20,5	1,0	6,3	1,1	3,28	90,0
Рашки	-11,3	-72,52	15,6	0,8	5,0	0,9	3,14	86,3
Расински	8,2	19,50	41,8	2,0	11,9	2,1	3,51	96,3
Нишавски	25,6	39,00	65,7	3,2	21,3	3,7	3,09	84,8
Топлички	14,4	48,09	30,0	1,4	11,2	2,0	2,67	73,4
Пиротски	6,2	31,98	19,4	0,9	6,2	1,1	3,15	86,4
Јабланички	18,9	35,57	53,3	2,6	18,6	3,3	2,86	78,5
Пчињски	3,5	10,77	32,9	1,6	11,2	2,0	2,94	80,7

Извор: Републички завод за статистику, Београд

Тржишност производње пшенице је значајно опала, са 46,7% на 27,4%. Продајом и откупом обухваћено је око 27%, а прометом преко сељачке пијаце одлазе изузетно мале количине, око 0,2% укупне производње. Такође, тржишност производње кукуруза је опала, са 10,8%, на 6,9%. Продајом и откупом је обухваћен изузетно мали део производње, око 7%, а прометом преко сељачке пијаце око 0,3% (Ђоровић, Стевановић, 2006:216).

Табела 2. Степен тржишности, производња, површине и приноси кукуруза по окрузима у Србији 2009. године

Table 2 The degree of marketability, production areas and yields of corn by counties in the Serbia in 2009

	Тржишност производње		Производња		Површина		Принос	
	тржишн и вишак 000 т	степен тржишности %	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Р. Србија	3999,5	62,53	6396,3	100,0	1208,6	100,0	5,29	100,0
Ц. Србија	758,8	31,67	2396,0	37,5	530,9	43,9	4,51	85,3
АП Војводина	3240,7	81,01	4000,3	62,5	677,8	56,1	5,90	111,5
Београд-Град	125,5	46,07	272,3	4,3	54,2	4,5	5,03	95,0
Севернобачки	390,2	86,93	448,9	7,0	77,2	6,4	5,82	109,9
Средњобанатски	423,7	82,31	514,7	8,0	88,2	7,3	5,84	110,3
Севернобанатски	283,7	83,49	339,8	5,3	70,5	5,8	4,82	91,1
Јужнобанатски	720,2	79,68	903,9	14,1	146,5	12,1	6,17	116,6
Западнобачки	390,9	81,97	476,8	7,5	76,9	6,4	6,20	117,2
Јужнобачки	510,5	77,58	658,1	10,3	105,8	8,8	6,22	117,5
Сремски	521,4	79,22	658,1	10,3	112,8	9,3	5,84	110,3
Мачвански	126,0	35,04	359,5	5,6	70,3	5,8	5,11	96,6
Колубарски	60,0	38,96	154,0	2,4	32,9	2,7	4,68	88,4
Подунавски	61,8	39,31	157,1	2,5	38,9	3,2	4,04	76,3
Браничевски	127,7	50,50	252,8	4,0	60,9	5,0	4,15	78,5
Шумадијски	77,4	43,21	179,0	2,8	35,6	2,9	5,02	94,9
Поморавски	114,2	48,88	233,6	3,7	52,4	4,3	4,46	84,2
Борски	-4,6	-7,25	63,9	1,0	16,9	1,4	3,78	71,5
Зајечарски	7,7	9,63	80,0	1,3	18,8	1,6	4,26	80,5
Златиборски	-5,9	-20,92	28,4	0,4	8,4	0,7	3,40	64,2
Моравички	20,6	28,47	72,4	1,1	15,7	1,3	4,62	87,2
Рашки	18,2	27,13	67,2	1,1	13,3	1,1	5,06	95,6
Расински	41,1	25,05	163,9	2,6	32,4	2,7	5,06	95,6
Нишавски	7,7	6,23	123,2	1,9	30,4	2,5	4,05	76,5
Топлички	-2,7	-6,34	42,6	0,7	11,5	1,0	3,69	69,8
Пиротски	0,4	1,50	26,9	0,4	7,0	0,6	3,85	72,8
Јабланички	-8,2	-9,54	85,9	1,3	21,2	1,8	4,06	76,7
Пчињски	-9,7	-29,27	33,3	0,5	10,2	0,8	3,26	61,7

Извор: Републички завод за статистику, Београд

Изражене су разлике у степену тржишности производње пшенице и кукуруза, како по макрорегионима, тако и по окрузима. Тако је 2009. године тржишност производње пшенице у Србији износила је 47,9%, у Војводини 71,6%, а у централној Србији само 15,8%. Разлике између подручја су изражене и код тржишности производње кукуруза. Наиме, степен тржишности кукуруза у Србији износио је 62,5%, Војводини 81,0%, а у централној Србији 31,7%. Слично је и код обима производње пшенице и кукуруза. У Војводини произведено 57,6% пшенице и 62,5% кукуруза, а у централној Србији само 42,4% пшенице и 37,5% кукуруза.

Поред Београда, дефицит производње пшенице забележен је у још у Златиборском, Моравичком и Рашком округу. У три округа Војводине (Јужнобачки, Јужнобанатски и Средњобанатски) производи се скоро 30% пшенице. У њима је за око 18% већи принос по ха у односу на просечан принос у Србији.

Код кукуруза дефицит производње 2009. године, поред Београда, постојао је у 5 округа (Борски, Златиборски, Топлички, Јабланички и Пчињски) централне Србије. Трећина производње кукуруза обезбеђена је из 3 округа (Јужнобанатски Сремски и Јужнобачки) Војводине. У тим окрузима принос по ха већи је од 10-18% од просечног приноса оствареног у Србији.

Наведени подаци указују да се ради о значајном степену концентрације производње пшенице и кукуруза и да је лоцирана на простору Војводине. Компаративни природни услови и плодност земљишта, опредељујући су фактори који утичу на степен тржишности производње пшенице и кукуруза у Србији.

Испољене регионалне разлике у кретању тржишности анализираних култура утичу и на заступљеност сточарске производње, посебно свињарске, која је традиционално везана за производњу кукуруза. Релативно ниска тржишност производње кукуруза (Стевановић, 2002:287) у вези је са чињеницом да се кукуруз у великој мери користи за сточну храну на сељачким газдинствима. Зато се тржишност производње кукуруза овде може посматрати индиректно преко сточарства и производње меса и млека. С обзиром на ову чињеницу, приликом анализе тржишности производње кукуруза може се говорити о њена два вида: прво, о непосредној тржишности, која се остварује реализацијом кукуруза на тржишту и друго, посредној, која се остварује преко тржишности сточарских производа.

4. Тржишност производње шећерне репе и сунцокрета

У односу на друге ратарске усеве, производња индустријских култура карактерише се по специфичним економским и развојним обележјима. Повећањем заступљености индустријског биља у структури засејаних површина обезбеђују се сировине за прерађивачке индустрије. Изградња

великих, најчешће предимензионираних, капацитета за прераду пољопривредних производа утицала је на промену структуре коришћења обрадивих површина у корист индустријског биља. Према подацима за 2009. годину, у структури ораничних површина индустријско биље је учествовало са 12,2%, што је за 2,0% мање у односу на 2006. годину, односно за 2,5% више у односу на 1991.¹ годину (Стевановић, 2001:139).

Табела 3. Производња, површине и приноси шећерене репе по окрузима у Србији 2009. године
Table 3 Production, areas and yields of sugar beet by districts in the Serbia in 2009

	Производња		Површина		Принос	
	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Република Србија	2797,6	100,0	61,4	100,0	45,56	100,0
Централна Србија	99,8	3,6	2,3	3,7	44,14	96,9
АП Војводина	2697,8	96,4	59,1	96,3	45,62	100,1
Београд-Град	90,6	3,2	1,9	3,1	47,39	104,0
Севернобачки	190,7	6,8	4,3	7,0	44,68	98,1
Средњобанатски	222,4	7,9	5,6	9,1	39,92	87,6
Севернобанатски	189,9	6,8	5,1	8,3	37,18	81,6
Јужнобанатски	253,2	9,0	5,5	9,0	45,63	100,2
Западнобачки	728,1	26,0	15,2	24,8	47,76	104,8
Јужнобачки	632,5	22,6	13,1	21,3	48,41	106,3
Сремски	481,1	17,2	10,3	16,8	46,55	102,2
Мачвански	0,8	0,0	0,0	0,1	20,00	43,9
Колубарски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Подунавски	2,9	0,1	0,1	0,1	32,39	71,1
Браничевски	1,0	0,0	0,0	0,0	33,45	73,4
Шумадијски	1,9	0,1	0,1	0,1	24,39	53,5
Поморавски	0,4	0,0	0,0	0,0	25,94	56,9
Борски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Зајечарски	0,1	0,0	0,0	0,0	9,58	21,0
Златиборски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Моравички	0,1	0,0	0,0	0,0	22,67	49,7
Рашки	0,1	0,0	0,0	0,0	26,00	57,1
Расински	2,1	0,1	0,1	0,1	25,22	55,3
Нишавски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Топлички	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Пиротски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Јабланички	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Пчињски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0

Извор: Републички завод за статистику, Београд

¹ У подацима за Републику Србију о заступљености индустријског биља у структури ораничних површина 1991. године укључени су и подаци за АП Косово и Метохија.

Велике су разлике у заступљености индустријског биља у структури ораничних површина по макрорејонима Србије. Према подацима за 2009. годину, у укупним ораничним површинама индустријско биље у централној Србији заступљено је са свега 1,9%, а у Војводини са 23,4%. Посматрано по окрузима, заступљеност се креће, од највиших 32,2% у Јужнобачком, до најнижих 13,6% у Севернобачком округу. У централној Србији заступљеност је симболична, са изузетком Борског 4,7%, Браничевског 3,6% и Мачванског округа 3,2%. Слично је и са производњом и засејаним површина. У Војводини је произведено 96,4% шећерне репе и 92,8% сунцокрета, а у централној Србији само 3,6% шећерне репе и 7,2% сунцокрета. У три округа Војводине (Западнобачки, Јужнобачки и Сремски) производи се преко 65% шећерне репе. У тим окрузима принос по ха већи је за око 4-6%. Остали окрузи Војводине учествују од 3-10%. Производња шећерне репе у централној Србији симболично је заступљена, само у четири округа (Подунавски, Расински, Браничевски и Мачвански).

Смањење обима производње и засејаних површина под шећерном репом резултат је негативних тенденција у привреди Србије насталих после 1990. године. Овакав тренд довео је до изузетно ниског степена коришћења прерађивачких капацитета у индустрији шећера. У том периоду забележен је значајан дефицит у производњи шећера. Имајући у виду изграђене капацитете и чињеницу да низак степен коришћења капацитета негативно утиче на конкурентност производње, овој производњи мора се посветити знатно више пажње од стране државе и прерађивача шећерне репе (шећерана)¹.

У капацитетима и производњи јестивог уља **сунцокрет** је доминантна сировина ове индустрије. Преко 80% производње и капацитета за прераду су у Војводини. Нажалост, због предимензионираности капацитета и небриге уљара за производњу сунцокрета, капацитети се користе само око 50%. Повећавањем обима производње сунцокрета Србија би могла да оствари знатне вишкове уља за извоз на инострано тржиште (Николић Марија, Васиљевић Зорица, 1997).

На простору Војводине лоцирано је 91,5% површина под сунцокретом, а у централној Србији 8,5%. Преко 70% производње сунцокрета концентрисано је у окрузима Баната (Средњобанатски, Севернобанатски и Јужнобанатски). У њима је принос по ха сунцокрета већи 2-6% у односу на просечан принос у Србији. Остали окрузи Војводине учествују у производњи

¹ Некада су шећеране бесплатно обезбеђивале семе, средства за заштиту, минерално ђубриво и механизацију за вађење и транспорт корена шећерне репе до најближе откупне станице. Сећамо се и негативних примера, када су шећеране у време хиперинфлације касниле са исплатом испоручених сировина. Негативна искустава из прошлости остављају последице, не само на производњу шећерне репе, већ и на пољопривреду Србије.

сунцокрета од 4-6%. Производња сунцокрета у централној Србији заступљена је само у два округа (Браничевски и Борски) са око 8,0 хиљ. тона.

Табела 4. Производња, површине и приноси сунцокрета по окрузима у Србији 2009. године
Table 4 Production, areas and yields of sunflower by districts in the Serbia in 2009

	Производња		Површина		Принос	
	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Република Србија	377,5	100,0	157,3	100,0	2,40	100,0
Централна Србија	27,3	7,2	13,3	8,5	2,05	85,4
АП Војводина	350,2	92,8	144,0	91,5	2,43	101,3
Београд-Град	3,6	0,9	1,5	1,0	2,35	97,7
Севернобачки	22,9	6,1	10,0	6,4	2,29	95,3
Средњобанатски	95,1	25,2	38,7	24,6	2,46	102,3
Севернобанатски	46,3	12,3	20,4	12,9	2,28	94,8
Јужнобанатски	124,5	33,0	48,7	31,0	2,55	106,4
Западнобачки	24,2	6,4	10,1	6,4	2,41	100,2
Јужнобачки	21,2	5,6	9,7	6,2	2,18	91,0
Сремски	16,1	4,3	6,4	4,1	2,49	104,0
Мачвански	0,4	0,1	0,2	0,1	2,06	85,8
Колубарски	0,1	0,0	0,1	0,0	1,98	82,5
Подунавски	1,8	0,5	0,9	0,6	1,98	82,6
Браничевски	7,8	2,1	4,3	2,7	1,82	75,7
Шумадијски	3,4	0,9	1,6	1,0	2,17	90,3
Поморавски	0,5	0,1	0,2	0,1	2,18	90,8
Борски	8,0	2,1	3,6	2,3	2,25	93,7
Зајечарски	1,3	0,4	0,7	0,5	1,78	74,1
Златиборски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Моравички	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Рашки	0,0	0,0	0,0	0,0	1,67	69,5
Расински	0,2	0,1	0,2	0,1	1,54	64,3
Нишавски	0,0	0,0	0,0	0,0	1,88	78,1
Топлички	0,0	0,0	0,0	0,0	3,00	125,0
Пиротски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,0
Јабланички	0,2	0,1	0,1	0,1	2,15	89,5
Пчињски	0,0	0,0	0,0	0,0	0,80	33,3

Извор: Републички завод за статистику, Београд

С обзиром на стање у производњи шећерне репе и сунцокрета, намећу се две логичне дилеме: прва, зашто се често увозе производи прехранбене индустрије који се у Србији могу производити у довољним количинама, па чак и извозити, и друго, зашто се не производе веће количине индустријског биља и његових прерађевина, за којима постоји стална тражња на светском

тржишту? Тиме би се упослили прерађивачки капацитети, променила структура коришћења ораничних површина у корист индустријског биља, као и упослила радна снага у пољопривреди.

Разлози за овакво стање у производњи индустријског биља могли би се груписати у спољашње и унутрашње. У спољашње спадају ниво привредне развијености земље, промене у структури тражње за овим производима, ниво диверсификације привреде, као и повезаност прерађивачких индустрија и производњи сировина за те индустрије. У унутрашње факторе спадају селекција, агротехника, механизација производње индустријског биља, обезбеђеност стручном радном снагом и др. (Цвијановић, 1994:14).

5. Тржишност производње пасуља и кромпира

Велики значај кромпира, не само у исхрани становништва и стоке, већ и као врло племените сировине у разним гранама индустрије, сврстава ово поврће у главни светски повртарски производ. Пасуљ је врло распрострањен у светској повртарској производњи и традиционално се користи за исхрану становништва. Има изузетно високу хранљиву, биолошку и протеинску вредност. Пријатног је укуса и драгоцену сировину прехранбеној индустрији (Ђоровић и сар., 2007: 111-112).

Раније су пасуљ и кромпир, поред хлебних жита, били кључни за исхрану становништва ван сезоне производње. Због велике потрошње у домаћинствима тржишни вишкови су постојали само у родним годинама. Механизовање производње кукуруза значајно је смањило могућности производње пасуља као међуусева. Потискивање пасуља из производње кукуруза није пратио прелазак на производњу пасуља као чистог усева. То је у претходном периоду, поред других фактора, утицало на осцилације у производњи пасуља. Као и код других ратарских култура, приноси пасуља зависе од климатских услова, сортимената и агротехничких мера. С обзиром да су у последњих двадесет година забележене значајне климатске промене, то се одразило на колебања у производњи пасуља.

У структури засејаних површина под повртним биљем 2009. године у Србији, површине под пасуљем су учествовале са 13,8%, а под кромпиром са 28,4%. У централној Србији то учешће за пасуљ износи 15,8%, а кромпир 29,5%, а у Војводини за пасуљ 9,8%, а кромпир са 25,0%.

Тржишност производње пасуља је на нивоу од око 19,4%. Продајом и откупом је обухваћено око 14% годишње производње, а прометом преко сељачке пијаце око 6% (Ђоровић и сар., 2008:115).

Степен тржишности производње пасуља у Србији 2009. године износио је 15,6%, централној Србији 11,2%, а у Војводини 31,7%. Поред Београда, дефицит производње пасуља забележен је у још 6 округа централне Србије

(Колубарски, Поморавски, Златиборски, Моравички, Рашки и Расински) и једном округу Војводине (Севернобачки). У пет округа (Браничевски, Борски, Топлички, Пиротски и Јабланички), са степеном тржишности производње преко 50%, обезбеђује се трећина производње пасуља.

Табела 5. Степен тржишности, производња, површине и приноси пасуља по окрузима у Републици Србији 2009. године
Table 5 The degree of marketability, production, areas and yields of beans by districts in the Serbia in 2009

	Тржишност производње		Производња		Површина		Принос	
	тржишн и вишак 000 т	степен тржишности %	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Република Србија	7207	15,55	46,3	100,0	38,0	100,0	1,22	100,0
Централна Србија	4101	11,23	36,5	78,8	32,4	85,3	1,13	92,4
АП Војводина	3106	31,68	9,8	21,2	5,6	14,7	1,43	117,7
Београд-Град	-4710	-154,83	3,0	6,6	2,3	6,0	1,34	109,8
Севернобачки	-187	-51,37	0,4	0,8	0,2	0,6	1,52	125,0
Средњобанатски	395	32,56	1,2	2,6	0,9	2,4	1,35	110,7
Севернобанатски	303	36,46	0,8	1,8	0,8	2,1	1,05	86,5
Јужнобанатски	3	0,27	1,1	2,4	0,9	2,3	1,26	103,5
Западнобачки	613	41,76	1,5	3,2	0,7	1,9	2,04	167,2
Јужнобачки	1395	48,24	2,9	6,2	1,6	4,2	1,80	147,5
Сремски	584	30,24	1,9	4,2	1,7	4,5	1,14	93,4
Мачвански	448	16,27	2,8	5,9	2,2	5,7	1,27	104,1
Колубарски	-207	-19,66	1,1	2,3	1,2	3,0	0,91	74,9
Подунавски	175	13,76	1,3	2,7	1,2	3,0	1,10	90,5
Браничевски	2734	56,63	4,8	10,4	5,8	15,1	0,84	68,9
Шумадијски	483	25,57	1,9	4,1	1,5	3,9	1,27	104,3
Поморавски	-11	-0,59	1,9	4,1	1,7	4,4	1,12	91,9
Борски	1376	56,23	2,4	5,3	2,2	5,9	1,09	89,4
Зајечарски	203	15,24	1,3	2,9	1,9	5,1	0,69	56,7
Златиборски	-511	-57,22	0,9	1,9	0,8	2,2	1,06	87,3
Моравички	-239	-29,84	0,8	1,7	0,7	1,9	1,13	92,4
Рашки	-697	-106,41	0,7	1,4	0,7	1,9	0,90	73,7
Расински	-775	-69,63	1,1	2,4	1,2	3,1	0,96	78,6
Нишавски	1069	31,70	3,4	7,3	3,2	8,5	1,05	85,9
Топлички	866	52,14	1,7	3,6	1,6	4,3	1,01	82,9
Пиротски	865	54,00	1,6	3,5	1,1	3,0	1,40	114,5
Јабланички	2241	58,33	3,8	8,3	2,4	6,4	1,57	129,1
Пчињски	791	37,68	2,1	4,5	1,5	3,8	1,44	118,2

Извор: Републички завод за статистику, Београд

У структури површина под пасуљем централна Србија учествује са 85,3%, а Војводина са 14,7%. Међутим, због већих просечних приноса пасуља у Војводини за скоро 50% (1,43т/ха) у односу на централну Србију (1,13т/ха), Војводина у структури укупне производње пасуља учествује са 21,2%, а централна Србија са 78,8%. У структури производње пасуља Браничевски округ учествује са 10,4%, Јабланички 8,3%, Јужнобачки 6,2%, Нишавском 7,3% и Борском 5,3%. У структури засејаних површина под пасуљем Браичевски округ учествује са 15,1%, Нишавски 8,5% и Јабланички 6,4%. Највећи просечан принос пасуља (2,04т/ха) оставрен је у Западнобачком округу и већи је за 67,2% од просечног приноса у Србији. Следе га Јужнобачки са приносима већим за 47,5%, Јабланички 29,1%, Пчињски 18,2% и Пиротски 14,5%.

Негативне тенденције кретања приноса у Србији резултат су и чињенице да су површине под пасуљем концентрисане у приватном власништву земљорадничких газдинстава, чији циљ нису високи приноси, већ производња пре свега за сопствене потребе, са што мање улагања у производњу (Влаховић и сар., 2006:93).

На нижем нивоу привредне развијености, **кромпир** је незаменљива намирница у исхрани становништва, па га многи по значају поистовећују са хлебом. Првенствено је намењен људској исхрани, мада се користи и за потребе прехранбене индустрије¹ и исхрану стоке. Поједини рејони у Србији познати су као велики произвођачи и извозници кромпира.

Тржишност производње кромпира је опала са 9,5% на 5,5%. Продајом и откупом обухваћен је веома мали део производње, око 2%, а прометом преко сељачке пијаце, нешто мало више - око 3% (Ђоровић, Стевановић, 2007:172).

Укупна тржишност производње кромпира 2009. године износила је 36,7%, са израженим разликама по макрорејонима и окрузима. Тржишност производње кромпира у централној Србији износила је 34,1%, а у Војводини 43,0%. Поред Београда, дефицит производње кромпира забележен је још само у по једном округу Војводине (Јужнобанатски) и централне Србије (Топлички). Суфицит производње од преко 50% забележен је у 2 округа Војводине (Западнобачки и Јужнобачки) и 3 округа централне Србије (Златиборски, Моравчки и Рашки). Према подацима за 2009. годину, преко 30% производње кромпира пореклом је из 2 округа централне Србије (Златиборски, Моравчки) и једног из Војводине (Јужнобанатски). У овим окрузима приноси кромпира већи су за 30-80% од просечно остварених у Србији. Наведено указује на висок степен концентрације производње кромпира насталу под утицајем компаративних природних услова. И поред високог учешћа централне Србије у засејаним површинама од 77,6%, због већих просечних приноса у Војводини (15,2 т/ха) у односу на централну

¹ Производња скроба, чипса, алкохола, ...

Србију (10,4 т/ха), укупној производњи кромпира централна Србија учествује са 70,4%, а Војводина са 29,6%.

Табела 6. Степен тржишности, производња, површина и приноси кромпира по окрузима у Републици Србији 2009. године
Table 6 The degree of marketability, production, areas and yields of potatoes by districts in the Serbia in 2009

	Тржишност производње		Производња		Површина		Принос	
	тржишн и вишак 000 т	степен тржиш н-ости %	000 т	%	000 ха	%	т/ха	%
Република Србија	329,7	36,70	898,3	100,0	78,2	100,0	11,49	100,0
Централна Србија	215,5	34,06	632,7	70,4	60,7	77,6	10,43	90,8
АП Војводина	114,2	43,00	265,6	29,6	17,5	22,4	15,17	132,0
Београд-Град	-84,5	-125,56	59,6	6,6	5,3	6,8	11,29	98,3
Севернобачки	2,7	19,75	13,9	1,5	1,1	1,4	12,53	109,1
Средњобанатски	11,4	37,38	30,5	3,4	1,9	2,5	15,68	136,5
Севернобанатски	7,0	36,71	19,2	2,1	1,8	2,3	10,83	94,3
Јужнобанатски	-0,5	-1,86	28,0	3,1	2,5	3,3	10,97	95,5
Западнобачки	23,5	58,50	40,2	4,5	2,0	2,6	19,81	172,4
Јужнобачки	61,4	62,52	98,3	10,9	4,6	5,9	21,48	186,9
Сремски	8,6	24,19	35,7	4,0	3,5	4,5	10,08	87,7
Мачвански	22,0	48,22	45,6	5,1	4,3	5,5	10,52	91,5
Колубарски	3,5	20,03	17,7	2,0	2,7	3,5	6,48	56,4
Подунавски	1,4	8,88	15,4	1,7	1,7	2,2	9,08	79,0
Браничевски	14,4	39,83	36,1	4,0	4,2	5,4	8,50	74,0
Шумадијски	13,6	40,90	33,1	3,7	2,8	3,6	11,85	103,1
Поморавски	6,7	24,60	27,3	3,0	2,2	2,9	12,24	106,5
Борски	2,1	13,66	15,4	1,7	2,2	2,8	7,08	61,7
Зајечарски	0,5	3,16	16,2	1,8	2,3	2,9	7,03	61,2
Златиборски	45,1	59,80	75,3	8,4	6,3	8,1	11,92	103,7
Моравички	44,9	49,12	91,4	10,2	6,6	8,5	13,83	120,3
Рашки	22,8	52,07	43,8	4,9	3,4	4,4	12,88	112,1
Расински	28,3	54,80	51,7	5,8	3,5	4,4	14,90	129,7
Нишавски	3,4	12,09	27,9	3,1	2,9	3,7	9,60	83,5
Топлички	-2,3	-25,84	8,9	1,0	1,5	1,9	5,97	51,9
Пиротски	1,4	13,62	10,0	1,1	1,2	1,5	8,41	73,2
Јабланички	7,8	21,00	37,0	4,1	3,8	4,9	9,71	84,5
Пчињски	-4,5	-21,95	20,3	2,3	3,7	4,7	5,52	48,0

Извор: Републички завод за статистику, Београд

За разлику од производње пасуља, код кромпира се испољава процес специјализације произвођача, нарочито у брдским рејонима које одликују повољни компаративни природни услови за гајење ове културе. Неке општине¹ у Републици Србији постале су препознатљиве као значајни тржишни произвођачи кромпира. Са преласком на тржишне услове производње, знатно је промењен економски положај произвођача кромпира. (Стевановић, 2009:70)

На ниске приносе кромпира по хектару (Влаховић и сар., 2006:72) утиче читав низ фактора: клима, земљиште, агротехничке мере (као што су сетва, употреба ђубрива, нега, заштита од болести и штеточина), прилагођеност сортимента агроеколошким условима и др. Садашњи приноси резултат су ниског нивоа и неприлагођене агротехнике култури кромпира, што се опет огледа у односу малих произвођача (приватних земљорадничких газдинстава) према овој производњи и чињеници да се претежан део производње користи за задовољавање сопствених потреба.

6. Кластер анализа ратарске производње у Републици Србији

На основу података по општинама, за посматрана обележја по окрузима је утврђено да постоје значајне разлике између средњих вредности и медијана, што указује да је симетричност и нормалност испитиваних дистрибуција нарушена. (Малетић, 2005:63) Зато је као поузданији показатељ средње вредности показатеља по окрузима коришћена медијана. Медијалне вредности представљале су основ за рангирање округа и базу из које је извршена хијерархијска класификација и дефинисан дендограм. Окрузи су груписани методом потпуног повезивања, а међусобно одстојање округа дефинисано је еуклидском методом одстојања.

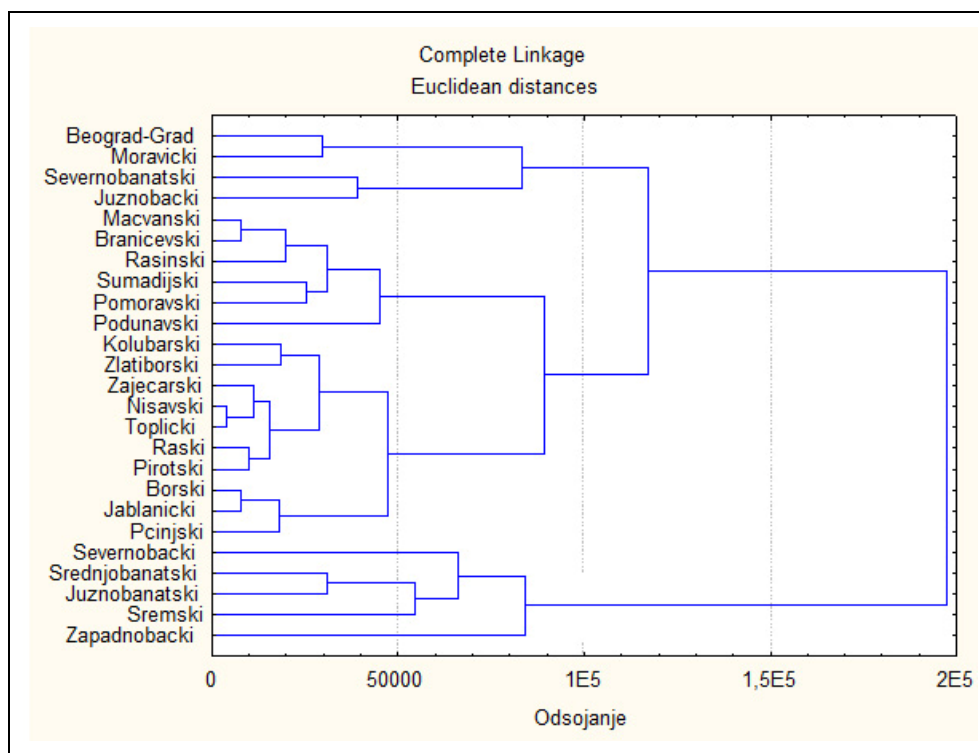
На дендограму (граф. 1) се могу идентификовати 4 кластера (групе) округа у Републици Србији произвођача ратарских производа. Први кластер обухвата само 4 округа, други 6, трећи, као најбројнији, 10 и четврти 5 округа.

Први кластер обухвата по 2 округа из централне Србије (Београд-Град и Моравички) и Војводине (Севернобанатски и Јужнобачки). Према анализираним обележјима најбоље позициониран је Јужнобачки округ (ранг 3), затим следе Севернобанатски (ранг 9), Моравички (ранг 15) и Београд-Град (ранг 18). Према расположивим земљишним ресурсима (обележја од x_1 - x_{11}) окрузи из Војводине имају већи ранг (ранг 1-12), у односу на округе из централне Србије (ранг 9-24). Изузетак су обележја повртног биља (обележја x_9 - x_{11}) где припадају рангу 13-23. Према обележјима производње (обележја x_{12} - x_{35}) жита и индустријског биља Севернобанатски и Јужнобачки округ припадају ранговима 2-13, док повртног биља ранговима 19-25. Ови окрузи имају висок степен тржишности производње свих ратарских култура (рангови

¹ Ивањица, Чачак, ...

3-7), са изузетком пасуља (рангови 13 и 16). Београд-Град и Моравички округ према обележјима производње припадају другој половини ранглисте округа (рангови 12-22), са изузетком производње кромпира у Моравичком округу (површина и производња-ранг 1, принос¹-ранг 5). Према обележјима развијености (обележја x_{36} - x_{39}), Београд-Град, Севернобанатски, Јужнобачки и Моравички округ спадају у најразвијенија подручја Србије по нивоу НД/становнику (ранг од 1-6), са ниским процентом учешћа пољопривреде у структури НД и, са изузетком Београда, релативно високим процентом пољопривредног у укупном становништву (ранг од 9-17).

Графикон 1. Дендрограм ратарске производње по окрузима Србије 2009. године
Figure 1 Dendrogram of crop production by districts in the Serbia in 2009

Други кластер обухвата шест округа централне Србије (Мачвански, Браничевски, Расински, Шумадијски, Поморавски и Подунавски). Према свим анализираним обележјима окрузи другог кластера су у рангу од 7-14.

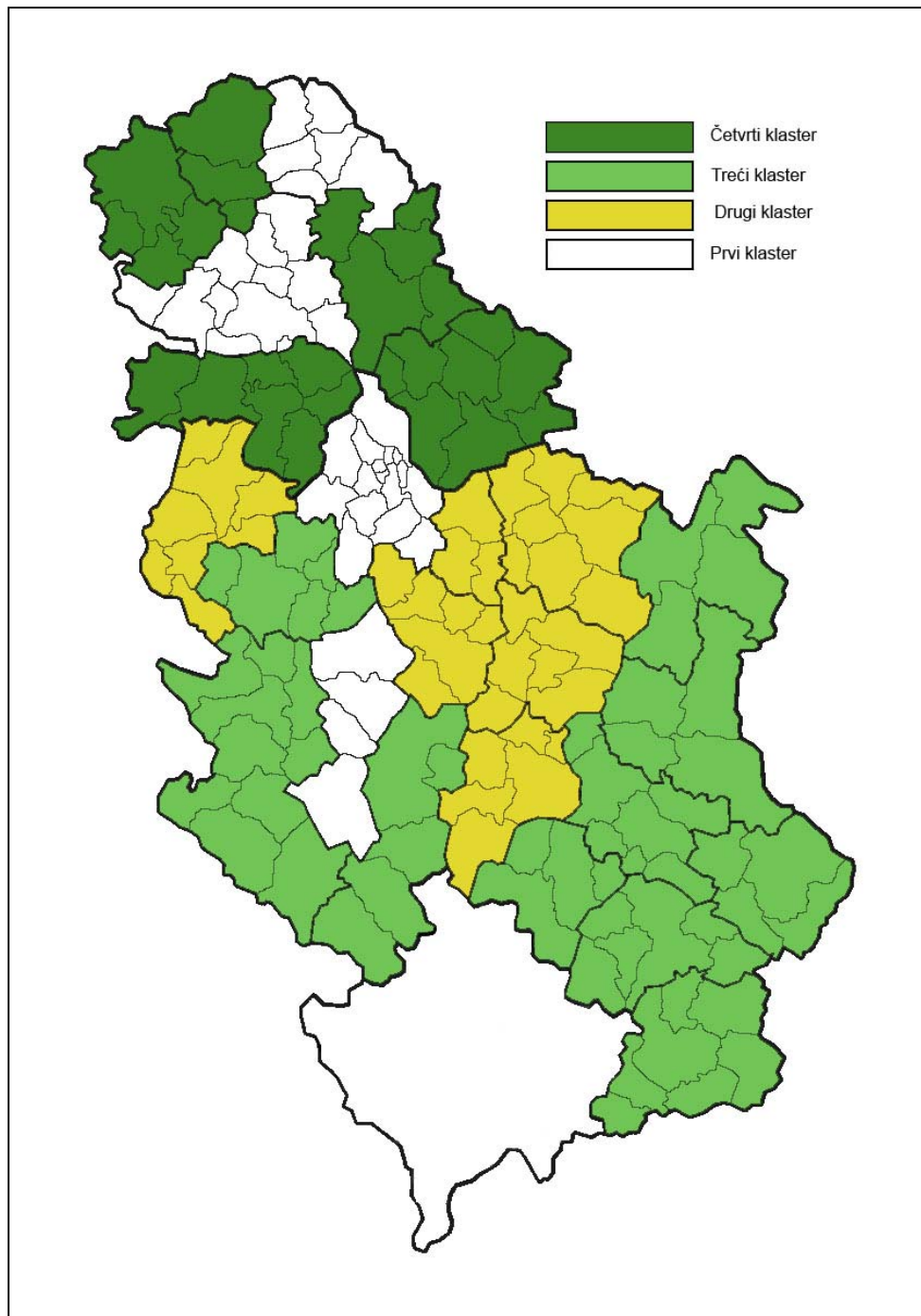
¹ Нажалост, највећи обим производње кромпира у Моравичком округу је резултат високе заступљености површина под кромпиром, а не високих приноса!

Одликује их, ниско учешће површина под пшеницом (ранг 10-24) у структури површина под житима, површина под кромпиром (ранг 15-23) у структури површина под повртним биљем, високо учешће површина под кукурузом (ранг 1-16) у структури површина под житима, високо учешће површина под сунцокретом (ранг 1-9) у структури површина под индустријским биљем и заступљеност површина под шећерном репом у само 3 округа (Подунавски, Шумадијски и Расински). Окрузи другог кластера, према обележјима производње (обележја x_{12} - x_{35}), имају врло различит ранг. Пшеница и кукуруз припадају ранговима 6-16, шећерна репа 6-10, сунцокрет 4-14, пасуљ 4-20 и кромпир 3-22. Степен тржишности производње пшенице и кукуруза припада ранговима 8-17, а пасуља и кромпира ранговима 4-24. Расински, Подунавски и Браничевски су најнеразвијенији (ранг 15-17), окрузи другог кластера, са високим учешћем пољопривреде у структури НД (ранг 14-24) и пољопривредног становништва (ранг 14-25) у укупном. Шумадијски је најразвијенији округ (ранг 9) другог кластера.

Трећи кластер, са два подкластера, је најбројнији. Обухвата 10 округа централне Србије. То су Колубарски, Златиборски, Зајечарски, Нишавски, Топлички, Рашки, Пиротски, Борски, Јабланичи, и Пчинјски. Према свим посматраним обележјима окрузи овог кластера припадају ранговима од 13-25. Карактерише их низак проценат учешћа обрадивих и ораничних у структури пољопривредних, односно обрадивих површина (рангови 13-25). Борски, Нишавски, Зајечарски, Топлички, Јабланички и Пиротски округ карактерише високо учешће (ранг 1-6) површина под пшеницом у структури жита. Јабланички и Нишавски округ се издвајају по високом учешћу површина под повртним биљем, односно пасуљем (рангови 5-6) у структури површина под ораницама, односно повртним биљем. Топлички округ, према заступљености површина под пасуљем и кромпиром у структури повртног биља, заузима рангове 3 и 7. Површине, приноси и производња пшенице и кукуруза у окрузима трећег кластера припадају ранговима 14-25, док шећерна репа и сунцокрет нису заступљени. Јабланички и Нишавски округ су велики произвођачи пасуља (рангови 3-9), а Рашки произвођач кромпира (ранг 2- принос, ранг 5-производња, ранг 8-принос). Јабланички и Нишавски округ имају највећи степен тржишности производње пасуља (рангови 2 и 8), а Златиборски кромпира (ранг 6). Према висини НД/становнику Златиборски округ има највиши (ранг 12), а Пчинјски најнижи ранг (ранг 25). У Рашком Златиборском и Пиротском округу високо је учешће пољопривреде (ранг 2-6) у структури НД привреде, а у Пиротском, Рашком, Топличком и Зајечарском високо учешће пољопривредног у укупном становништву (ранг 2-8).

Четвртм кластеру припадају 5 округа из Војводине (Западнобачки, Севернобачки, Сремски, Средњобанатски и Јужнобанатски). Према свим посматраним обележјима ови окрузи припадају ранговима 1-6. Они су типично пољопривредни окрузи са врло високим учешћем обрадивих (рангови 1-10) у пољопривредним површинама, са изузетком Јужнобанатског и Средњобанатског округа (рангови 10 и 18). Севернобачки, Сремски и Јужнобанатски округ су типично кукурузни (ранг 2, 4 и 9), док је у Средњобанатском у структури жита заступљенија пшеница (ранг 7) у односу

Картограм 1. Кластер анализа ратарске производње у Србији 2009. године
Map chart 1 Clusters of crop production in the Serbia in 2009

на кукуруз (ранг 14). Окрузи овог кластера имају ниско учешће површина под повртним биљем (рангови 18-25) у структури ораничних површина, односно ниско учешће пасуља (рангови 15-23) и кромпира (рангови 12-15) у структури повртног биља. Према обележјима производње и степена тржишности (обележја x_{12} - x_{35}) жита и индустријског биља, ови окрузи припадају самом врху (рангови од 1-8), док према обележјима производње повртног биља припадају врло разноврсним ранговима. Тако, Западнобачки округ према, степену тржишности производње и оствареним приносима кромпира по ха припада рангу 1, а према обиму производње рангу 2, док Севернобачки заузима последње место према свим показатељима производње кромпира (ранг 25). Бачки окрузи (Западнобачки, Севернобачки) су развијенији (ранг 2 и 4) са релативно ниским учешћем пољопривреде у структури НД (ранг 8 и 16) и учешћу пољопривредног у укупном становништву (ранг 5 и 11) у односу на Банатске округе (Средњобанатски и Јужнобанатски) који по нивоу НД по сановнику припадају рангу 7 и 8, учешћу пољопривреде у структури НД рангу 23 и 20 и учешћу пољопривредног у укупном становништву рангу 21 и 18.

7. Закључак

Пшеница и кукуруз спадају у најраспрострањеније ратарске производње, заступљене на целој територији Србије. Са променама у привредном развоју, повећава се тржишност производње пшенице и кукуруза. Смањење површина под пшеницом и кукурузом очекивана је и позитивна тенденција. Приноси пшенице и кукуруза по ха значајно су испод оних у развијеним земљама. Повећање тржишности производње пшенице и кукуруза резултат је селења производње са мањих на веће поседе и рејоне са повољнијим природним условима, што представља регионалну алокацију и поделу рада. То има двоструки ефекат, на једној страни, позитивно утиче на профит произвођача ових производа, а на другој на смањење руралног сиромаштва. Ако се има у виду повећана тражња у свету, нема оправдања за негативне тенденције производње пшенице и кукуруза, током осамдесетих година прошлог века.

Привредни развој, изграђени прерађивачки капацитети, повољни земљишни и климатски услови, као и повећана тражња за производима индустрија шећера и уља утицаће на концентрацију и повећање засејаних површина под шећерном репом и сунцокретом у Републици Србији, посебно у Војводини. То је у великој мери утицало на скоро стопостотну концентрацију ових производњи у Војводини (преко 96,4% производње шећерне репе и 92,8% производње сунцокрета).

На низак степен тржишности производњи пасуља и кромпира утиче њихова висока натурална потрошња на сељачким газдинствима у. То су често једини производи за исхрану становништва ван сезоне производње. Већи тржишни вишкови пасуља појављују се само у родним годинама.

Потискивање пасуља као међуусева у производњи кукуруза није у одговарајућем обиму праћено преласком на производњу пасуља као чистог усева, што је додатно утицало на осцилације у његовој производњи. Због могућности гајења на већим надморским висинама, кромпир спада у културу код које су компаративни природни услови пресудно утицали на алокацију производње. Без обзира на повећање засејаних површина до 2000. године, код производње кромпира забележене су негативне тенденције које су се манифестовале падом обима производње и приноса по ха.

Промене које су настале у привреди Србије током процеса транзиције утолико више оправдавају изучавање ове теме, са намером да се у тржишном амбијенту сагледају могућности, правци и начини бржег развоја пољопривреде. Тразвој тржишне производње обезбеђује предуслове за убрзан економски напредак целуконе привреде, што ће сигурно утицати на смањење руралног сисромаштва у Србији.

Литература

1. Богданов Наталија, Стојановић Жаклина (2006): Методологија утврђивања руралности и идентификација руралне Србије, поглавље у монографији „Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду“, Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет, Београд.
2. Влаховић, Б., Стевановић, С., Томашевић, Д., Зеленак, М. (2006): Аграрна производња у Републици Србији (монографија), Друштво аграрних економиста Србије, Београд.
3. Деветаковић, С. (2008): Региони и регионални развој у Србији данас, Тематски зборник Економска политика и привредни развој, Економски факултет, Београд.
4. Ђоровић, М., Милановић, М., Стевановић, С. (2006): Глобално тржиште жита, Маркетинг, Југословенско удружење за маркетинг, ИнтеринаНет, година 37, број 2., Београд.
5. Ђоровић, М., Милановић, М., Стевановић, С. (2007): Глобално тржиште поврћа, Економика пољопривреде, година LIV, бр. 2., СПИТЈ, Београд.
6. Ђоровић, М., Милановић, М., Стевановић, С. (2008): Србија на међународном тржишту поврћа, Индустија, Вол. 36, број 3, Београд.
7. Ђоровић, М., Стевановић, С. (2006): Домаће тржиште и Србија у спољнотрговинској размени жита, поглавље у монографији „Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду“, Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет, Београд.
8. Ђоровић, М., Стевановић, С. (2007): Компаративна анализа међународног и домаћег тржишта поврћа, поглавље у монографији „Међународна

- искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја“, Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет, Београд.
9. Закић Зорка, Стојановић Жаклина (2006): Регионалне специфичности и одрживи развој руралне Србије, Економика пољопривреде, vol. LII, бр. 2, Београд.
 10. Lakić Nada, Stevanović S. (2003): Ranking of the Municipalities of AP Vojvodina According to Multidimensional Denominator of the Goods of Cattle Breeding Production, *Jurnal of Agricultural Sciences, Faculty of Agriculture*, Vol. 48, (2), Belgrade, pages: 217-226.
 11. Малетић Радојка (2005): Статистика (учбеник), Универзитет у Београду, пољопривредни факултет, Београд
 12. Милановић, М, Ђоровић М. (2011): Тржиште пољопривредних производа у Србији пре и после транзиције (монографија), Институт за економику пољопривреде, Београд.
 13. Николић Марија, Васиљевић Зорица (1997): Прехрамбена индустрија, *Југословенски преглед*, бр. 2, Београд.
 14. Општине у Србији 2010, РЗС, Београд, 2011.
 15. Стевановић, С., Ђоровић, М. (2006): Привредна развијеност као чинилац регионалног размештаја тржишне производње важнијих ратарских производа у Србији, поглавље у монографији Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду, Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет, Београд.
 16. Стевановић С. (1998): Развој тржишне производње на земљорадничким газдинствима, поглавље у монографији "Друштвени и економски развој аграра", Пољопривредни факултет, Београд.
 17. Стевановић С. (2001): Тенденције и чиниоци развоја тржишне производње у пољопривреди Републике Србије, Пољопривредни факултет, Београд (докторска дисертација)
 18. Стевановић С. (2002): Подстицање тржишне производње у пољопривреди - концепт одрживог развоја руралних подручја, Економски анали, година XLVI, тематски број, Економски факултет, Београд, стр. 284-292.
 19. Стевановић, С. (2009): Развој тржишне производње у пољопривреди Републике Србије (монографија), Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд.
 20. Томић, Д. (2008): Пољопривреда и село-идеје и иницијативе (књига I), Друштво аграрних економиста Србије, Београд.
 21. Цвијановић, Д. (1994): Индустијско биље Југославије (монографија), Институт за кукуруз, Београд.

Примљено: 20.11.2011.

Одобрено: 12.12.2011.

UDC: 339.13:631:364.662

**THE DEVELOPMENT OF MARKET ORIENTED CROP PRODUCTION
AS A FACTOR IN REDUCING RURAL POVERTY IN SERBIA**

Simo Stevanović, Ph.D., Milutin T. Đorović, Ph.D.

University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Belgrade, Serbia

Summary

This paper analyses the development of market oriented production of major crop products by districts in 2009, in order to reduce rural poverty in the Republic of Serbia.

Similarities in analyzed characteristics between districts are presented by the method of complete linkage hierarchical cluster analysis (agglomerative hierarchical clustering), whose results are shown by a dendogram. Production of wheat and maize in the Republic of Serbia, especially in Vojvodina is characterized by a high degree of marketability. In addition to the favorable climate, fertile land and traditional production practices, largely contributed to the high prevalence of these crops in the agricultural production structure in Vojvodina. The proximity of processing capacities and their concentration in Vojvodina are crucial for the presence of sugar beet and sunflower in the crop production structure of the Serbia. Due to high household consumption, production of beans and potatoes have a lower marketability than other crops analyzed. The high prevalence of traditional methods of intercropping beans with maize, further contributed to the low marketability of this products in the Serbia. The possibility of growing potatoes at high altitudes, as compared to other crops, resulted in specialization among producers and concentration of production in the southwestern districts in central Serbia.

According to the OECD methodology, the territory of the Serbia, is predominantly rural (18 out of 25 districts are rural), in addition to the Belgrade district, which is predominantly urban, there are 6 districts that are transient. Bearing this fact in mind, increase in the level of marketability of crop and agricultural products will surely reduce rural poverty in Serbia.

Keywords: market oriented production, crop products, counties, Serbia, rural poverty.

Author's Address:

Dr Simo Stevanovic
Poljoprivredni fakultet, Beograd
11080 Beograd, Nemanjina 6
e-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs